

H. NAGY PÉTER

Hamisítás és paranoia

1 Daniel PIPES,
Összeesküvések. A paranoia évezredek története, ford.
Szécsi Noémi,
Agave Könyvek,
Budapest, 2007., 40.

2 Richard DAWKINS,
Szívárványbontás. Tudomány, szemfényvesztés és a csoda igazsága, ford.
Kertész Balázs,
Vince Kiadó,
Budapest, 2001,
298.

Az alább következő vázlatos, filológiai természetű – kissé talán szigorú – gondolatmenet az összeesküvés-elméletek paneljeit járja körül, s elsősorban arra koncentrálna, hogy ezek között milyen szerepet tölt be a hamisítványokra való hivatkozás. Az elméleti bevezető után konkrét példaként a Plantard-csalástól *A Da Vinci-kódig* ívelő szakaszt, illetve Umberto Eco *A prágai temető* című regényét elemzi röviden, s arra a kérdésre keresi a választ, hogy a paranoid stílus miért vonzódik a faktoidokhoz.

Összeesküvések

Először is le kell szögeznünk, hogy összeesküvések mindig is voltak és valószínűleg mindig is lesznek. Amiről a továbbiakban szó lesz, az a *nem létező összeesküvéstől, összeesküvésektől való félelem*. Más szóval a *paranoia*. Daniel Pipes a témáról szóló alapvető könyvében így fogalmaz: „Az összeesküvés cselekményre, az összeesküvés-elmélet érzékelésre utal. Míg az első egy régi, a középangol nyelvállapotig visszavezethető kifejezés, addig az utóbbi csupán néhány évtizedes múltra tekint vissza.”¹ E friss jelenség tehát az üldözési mánia azon formája, amely gyanakvással szemléli a történelmet, és konspirációval tölt ki minden olyan helyet, melyet nem ért (vagy nem képes megérteni másként). Ugyanakkor „az összeesküvés-elmélet mémjében található egy beépített válasz arra az esetre, ha valaki ellentetné, hogy nincs döntő bizonyíték az összeesküvés tényére: »Persze, hogy nincs! Na látod, milyen jól megszervezték!«”² Dawkins és Dennett észrevétele remekül átvilágítja az összeesküvés-elméletek működési mechanizmusát, ám arra is figyelmeztet, hogy nem vagyunk könnyű helyzetben. A konspirációs teóriák leleplezésére irányuló kísérletek általában kudarcra vannak ítélve. Hogy miért, arra mindjárt fény derül. Vessünk egy pillantást ezen elméletek szerkezeti sajátosságaira.

Panelek

Az alábbiakban felsorolásszerűen összefoglaljuk az összeesküvés-elméletek főbb tulajdonságait, melyek egyben az összeesküvéselmélet-gyártók szempontjaira is rávilágítanak.

- A valóság látszat, az ismert információk mögött egzotikus, okkult stb. magyarázatok lapulnak.
- Az információ visszatartására való hajlam.
- Az ok és okozat helyettesíti a véletlen egybeesést.
- Hamisítványokra való hivatkozás (eltúzott szerepe). A legfontosabb hamisítvány Pipes szerint a *Cion bölcseinek jegyzőkönyve* („Ahol a hamisítvány megjelent, ott megmérgezte a közéletet; »öngerjesztő« volt; »egy vázlat, amely egyik összeesküvésből a másikba tartott«.”)³
- Féligazságok és pedáns hivatkozások keverése.
- Ha akad egy hézag az elméletben, egy másikkal pótolják.
- Az összeesküvésre utaló érvek válogatás nélküli elfogadása.
- Az elméletben való feltétlen hit (vakhit).
- Az idő múlásának figyelmen kívül hagyása.
- Végső cél a hatalom, a világalom (mint az összeesküvőknek tulajdonított szándék).
- Titkos társaságokra való utalás, a zsidók összeesküvésének fikciója (előbbi lehet értelmetlen is, élvezetet nyújt valós veszély nélkül; az antiszemitizmus viszont romboló hatású).
- Félreeltemet irányító elme, nagyszámú titoktartó segéd építi ki az összeesküvést.
- A véletlen kizárása, minden ki volt tervezve.
- Álca: ősi származás.
- Főszereplői általában könyvek (nem napilap- vagy folyóiratcikkek, nem az elektronikus média).
- Rejtvényfejtés iránti vonzalom.
- Internet kedvez a terjedésüknek (alternatív hálózat).
- Regények, filmek narratív sémája (pl. Thomas Pynchon: *A 40-es tétel kiáltása*, *Összeesküvés-elmélet* [r. Richard Donner], Umberto Eco: *A Foucault-inga*, Oliver Stone: *JFK – A nyitott dosszié*, Lawrence Norfolk: *A Lempière-lexikon*, Christophe Gans: *Farkasok szövetsége*, Dan Brown: *A Da Vinci-kód*, Frank Schätzing: *Az ördög temploma*, Monaldi & Sorti: *Imprimatur*, Rafael Marín: *Sherlock Holmes és az Einstein-gyár*, Olivier Delcroix szerk.: *Összeesküvések könyve – Paranoid történelem*, Umberto Eco: *A prágai temető*).

3 PIPES, *I. m.*, 119.

4 *Uo.*, 41.

5 *Uo.*, 55–56. (A hamis tudomány mintegy másolja a valódi tudományt, ezért az elveik összekeveredhetnek.)

Ez a panelrendszer áttetszővé tesz egy olyan gondolkodásmódot, amely a kultúra számos területén érezteti a hatását. „Az összeesküvés-elméletek annyira az emberek agyára tudnak menni – írja nagyon helyesen Pipes –, hogy éleltszemléletté válnak. Ez az összeesküvés-alapú gondolkodás, a paranoid stílus vagy a titokzatos hatalom-mentalitás. Az összeesküvés-alapú gondolkodás abban hasonlít más izmusokra, hogy olyan szemléletet alakít ki, amely aztán minden tekintetben meghatározóvá válik.”⁴ Számunkra most ebből az a legfontosabb, hogy a paranoid eszmefuttatásokba *természetes* módon épül be a hamisítványokra való hivatkozás, sőt az adott elmélet reflektálatlan propagálása odáig is fajulhat, hogy a hivatkozás átmeny dokumentumhamisításba. (Innen nézve kétségtelen, hogy az ilyen jellegű tevékenység művelői paranoiás tudományt képviselnek, mely a valódi tudomány tükörkép-világa – amatőr autodidaktákkal.)⁵ Mielőtt konkrét példákat emlegetnénk, tegyünk egy kitérőt korunk másik lényeges jelenségcsoportja felé.

Faktoidok

A tudományelmélet (és a tudományfilozófia, illetve a médiatudomány is) *faktoidoknak* nevezi azokat a fantomismereteket, melyek hiányosak vagy egyenesen tévesek. Norman Mailer 1973-ban faktoidnak keresztelte el az olyan tény [fact], ami azóta létezik, hogy az újságokba bekerült. Később ezt a kifejezést olyan tényre utaló állítás-ként használták, amelyre nincs bizonyíték, vagyis valójában nem tény, de akként beszélnek róla. Ide tartoznak a rémhírek, a hallomásból szerzett téves információk, a médiumokban felkapott „kacsák”, az interneten terjedő álhírek, a hoaxok stb. Különös ismertetőjegyük, hogy nagyon nehéz őket eltávolítani a köztudatból. A faktoid kifejezést itt tágabb értelemben használjuk, nem szűkítjük le a bulvársajtó és a médiák világára. *Faktoidnak tekinthető minden olyan állítmány, amelynek nincs bizonyítható, visszakereshető referenciája, vagy ha van, bizonyíthatóan téves ismeretanyagon – pl. hamisításon – alapul.*

Mindannyian rendelkezünk ilyen készlettel, s ez könnyen belátható. Nézzük a következő kérdéssort.

- Sok-e a vas a spenótban?
- Igaz-e, hogy az agyunknak csak 10 százalékát használjuk ki?
- Egészségesebb-e a barna cukor, mint a fehér?
- Jobb minőségű-e a tengeri só, mint a nem tengeri?
- Igaz-e, hogy 21 gramm a lélek súlya?
- Einstein megbukott az iskolában?
- Létezik-e a Nagy Eszkimó Szótár?
- Igaz-e, hogy Karthágót bevetették sóval?
- Igaz-e, hogy a macskáknak (vagy a kutyáknak?) egy éve az ember hét évének feleltethető meg?
- Szeretik az egerek a sajtot?
- Edison találta fel az izzót?
- Az ember a majomtól származik?
- Működik a nyelvtérkép?
- Igaz-e, hogy a lefolyóban más irányba forog a víz az északi, mint a déli féltekén?
- Lyukas-e az ózonpajzs?
- Igaz-e, hogy ha a felnyitott pezsgősüvegbe kiskanalat (vagy villát) rakunk, akkor a pezsgő friss marad?
- Igaz-e, hogy a vörösbőr serkenti a vérképződést?
- Minden fémet vonz a mágnes?
- Néro császár gyűjtötte fel Rómát?
- A középkorban a földesurak kiváltsága volt az „első éjszaka joga”?
- Kábítószer-e a kokain?
- Létezik-e egyirányú tűkőr?
- 15 millió fős a magyarság?
- A kézírás tükrözi a jellemet?
- A fosszilis üzemanyagok biztonságosabbak az atomenergiánál?

Nos, az összes kérdésre a helyes válasz: nem. De tegyük a kezünket a szívünkre, itt-ott hajlottunk az igen felé... Sok esetben hosszú érve-

lésláncra van szükség ahhoz, hogy a nemleges választ igazoljuk, máskor a nézőpont megválasztásán múlik, hogy a tagadás belátható legyen. Az előzőre jó példa a spenót „magas” vastartalmának története, mely átfogja a 20. századot, s a közkedvelt cáfolata is faktoid (egy tizedesvessző elcsúszása lenne okolható érte), vagy az izzó feltalálásának történetéről (kb. 24 jelöltet taglalva) külön könyvet lehetne írni, ami persze nem csökkentené Edison, a szabadalmaztató érdemeit. Az utóbbira pedig, mondjuk, a kokain lehet példa: orvosi- lag nem feltétlenül kábítószer, de jogilag viszont az. És így tovább – tényleg – a végtelenségig, hiszen a fentihez hasonló listák százzám- ra gyárthatók. Mit lehet tenni? Az alábbi – és az ezekhez hasonló – kiadványok segítségével egész hatékony faktoid- vagy mémszűrő alakítható ki. (Ezért a bennük szereplő cáfolatokat *szkeptoid*oknak nevezzük.)

- Sergio BENVENUTO, *Városi legendák. Miért hisszük el, amit mondanak?*, ford. Csabai Márta, Gondolat Kiadó, Budapest, 2004.
- Susan BLACKMORE, *A mémgépezet. Kulturális gének – a mémek*, ford. Greguss Ferenc, Magyar Könyvklub, Budapest, 2001.
- Richard DAWKINS, *Szívárványbontás. Tudomány, szemfényvesztés és a csoda igézete*, ford. Kertész Balázs, Vince Kiadó, Budapest, 2001.
- Ben GOLDACRE, *Rossz tudomány. Hatástalan szerek, gátlástalan kampányok*, ford. Bori Erzsébet, Akadémiai Kiadó, Budapest, 2012.
- HAHNER Péter, *100 történelmi tévhit avagy amit biztosan tudsz a történelemtől – és mind rosszul tudod...*, Animus Kiadó, Budapest, 2010.
- HAHNER Péter, *Újabb 100 történelmi tévhit avagy amit biztosan tudsz a történelemtől – és mind rosszul tudod...*, Animus Kiadó, Budapest, 2011.
- Michael HESEMANN, *Sötét alakok. Mítoszok, legendák és hazugságok a Katolikus Egyház történetéből*, ford. Forgó András és mts., Szent István Társulat, Budapest, 2009.
- KOVÁCS Lajos – CSUPOR Dezső – LENTE Gábor – GUNDA Tamás, *Száz kémiai mítosz. Tévhit, félreértések, magyarázatok*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 2011.
- Karl KRUSZELNICKI, *Legendás tévhit*, ford. Loósz Vera, Partvonal Könyvkiadó, Budapest, 2006.
- Scott O. LILJENFELD – Steven Jay LYNN – John RUSCIO – Barry L. BEYERSTEIN, *50 pszichológiai tévhit. Hiánypótló gyűjtemény a lélektan közhitelmeiről*, ford. Cziczelszky Judit, Partvonal Könyvkiadó, Budapest, 2010.
- MARINOV Iván – DEZSŐ András – PÁL Attila, *Legendavadászat. Szóbeszéd, tévhit, átverések nyomában*, HVG Kiadó, Budapest, 2006.
- Sharan NEWMAN, *A Da Vinci-kód a történész szemével*, ford. Békési József, Gold Book, Pécs, é. n.
- Carl SAGAN, *Korok és démonok*, ford. Hraskó Péter, Typotex Kiadó, Budapest, 1999.
- Stuart SUTHERLAND, *Irracionalitás. Gondolkodásunk tévútjai*, ford. Nagy Mónika Zsuzsanna, Noran Libro Kiadó, Budapest, 2010.

6 Vö. DAWKINS, I. m., 130. Ugyanitt megtalálható a magyarázat is: „az emberek szó szerint mindent hajlandók elhinni, ha nyomtatásban látják”.

7 PIPES, I. m., 171.

8 Uo., 16–17.

9 Dan BROWN, *A Da Vinci-kód*, ford. Bori Erzsébet, GABO Könyvkiadó, Budapest, 2004, 11.

10 KUTROVÁTZ Gábor – LÁNG Benedek – ZEMPLÉN GÁBOR, *A tudomány határai*, Typotex Kiadó, Budapest, 2008, 198–207. Vö. továbbá: Michael HESEMANN, *Sötét alakok. Mítoszok, legendák és hazugságok a Katolikus Egyház történetéből*, ford. Forgó András és mts., Szent István Társulat, Budapest, 2009, 39–58.; és persze legfőképpen a következővel: Sharan NEWMAN, *A Da Vinci-kód a történész szemével*, ford. Békési József, Gold Book, Pécs, é. n.

Másrészt – s ezt a vonatkozó szakirodalom alapján könnyedén megtehetjük –, különbséget kell tennünk *tudatos* faktoidtermelés és a faktoidok *képződése* között. Faktoidok ugyanis tetszőlegesen létrehozhatók,⁶ de ettől megkülönböztetendő, amikor a terjedés mögött nincs tudatos mechanizmus (pl. átverés, szórakoztatás stb.). Az előbbire két kirívó példa. „A mexikói sajtó 1980-ban hetekig címlapokon számolt be arról, hogy az országot sújtó, húsz éve nem tapasztalt mértékű aszály oka nem a kedvezőtlen időjárásban keresendő, hanem abban, hogy az amerikai repülőgépek eltérítik a mexikói hurrikánokat. Hogy miért? Az egyik válasz szerint ez egy kampány része, hogy a turisták Floridát válasszák nyaralásuk színhelyéül.”⁷ A másik a *Tropical Fantasy* nevű ital történetéhez kapcsolódik az USA-ból. „1991 elején névtelen rölapok jelentek meg a feketék lakta környéken, amelyek arra figyelmeztettek, hogy az üdítőitalt a Ku-Klux-Klan gyártja, és »olyan stimulánsokat tartalmaz, amelyek sterilizálják a feketéket«. Bár az újságírói és rendőri vizsgálódás a vádaskodást teljesen légből kapottnak minősítette, a vásárlókban megrendült a bizalom, és az eladások 70 százalékkal estek.”⁸ Ezek tehát tudatosan gyártott faktoidok. Közeledünk a hamisításhoz; de előbb egy megkerülhetetlen tapasztalatra kell utalnunk.

A történelemmel kapcsolatos faktoidhálózat(ok) létrejöttében ugyanis központi szerepet játszottak az összeesküvés-elméletek. Csak egyetlen példa a sok közül: bár 700 éve senki sem látott templomos lovagot, az összeesküvéselmélet-gyártók mégis képesek voltak bevinni a köztudatba, hogy bizonyos történelmi eseményekért a templomosok a felelősek. A paranoid stílusra fogékony elmék pedig készpénznek vették a hibás magyarázatot. A templomosok mellett persze más csoportok is említhetők garmadával (melyek közül nem egy nem is létezett). Vessünk egy gyors pillantást ebből a szempontból az irodalomra.

Irodalmi vonatkozások

Az irodalmi alkotások faktoidterjesztő vagy -tároló rendszerekként is felfoghatók. Némelyikük egész magas fokon úzi az álismeretek szórását. Jó példa erre a kortárs prózából *A Da Vinci-kód* című regény (Dan Brown megasellere), amely hemzseg a téves információktól, a könyv elején mégis ez olvasható: „A műtárgyakról, épületekről, dokumentumokról és titkos szertartásokról szóló, a regényben szereplő ismertetések megfelelnek a valóságnak.”⁹ Nem véletlen tehát, hogy a mű kiváltotta a tudósok és a művészettörténészek tiltakozását, hiszen ez a vignetta egyszerűen nem igaz, könnyedén cáfolható. „Dan Brown sokszor még olyan tényeket is rosszul állít, amelyekre a forrásául választott munkák még helyesen hivatkoztak.”¹⁰ A mű igazként forgalmaz hamis információkat, azaz faktoidláncokat hoz létre, kombinál és továbbít.

Másfelől az írók közkedvelt szórakozási lehetősége – ahogy fentebb a panelek kapcsán említettük – az összeesküvés-elméletekkel

való játék. A Delcroix által szerkesztett *Összeesküvések könyve* például a következő témákat kínálja (a teljesség igénye nélkül): Marilyn Monroe, John F. Kennedy, I. János Pál pápa, Diana hercegné, Elvis Presley titokzatos halála újabb változatokban; a *Csillagok háborúja* mint kínai összeesküvés, az 1968-as diáklázadásokat kiobbantó sötét mesterkedések; a Holdra szállás mint blöff és ehhez hasonlók. „Ez az antológia nem több és nem kevesebb, mint a történelem paranoid átdolgozása” – jegyzi meg a szerkesztő az előszóban.¹¹

Az irodalom ilyen típusú „elhajlásai” szoros kapcsolatban vannak a faktoidok konzerválásával. (Delcroix szerint „Az összeesküvés-elmélet az álhír rokona, amely úgy terjed városról városra, mint a pletyka.”¹² Ezért mindig lépéselőnyben van a cáfolathoz képest.) Ahogyan persze arra is lehetne példákat hozni, hogy bizonyos irodalmi alkotások olykor megcáfolnak faktoidokat. Ebből a szempontból igen összetett képet mutat például a *Raj* című regény (Frank Schätzing bestsellere), amely egyfelől továbbörökíti a „Nagy Eszkimó Szótár” téves hipotézisét (az eszkimóknak kismillió szavuk van a óra), viszont cáfolja, hogy a halál előtti pillanatban az ember „belső szemei” előtt leperegne saját élete. Ez az elképzelés természetesen a mozgókép, a film térhódításával, azaz egy optikai médiumnak az emberi testképre gyakorolt hatásával van kapcsolatban.¹³ Ennek tudatában, hangsúlyozva, hogy mindennek nem sok köze van a szövegek esztétikai megformáltságához, térjünk vissza Dan Brown művéhez.

A Da Vinci-kód és Plantard

Nikosz Kazantzakis *Krisztus utolsó megkísértése* című regényében Jézus a kereszten arról álmodozik, hogy mi lett volna, ha az emberiség megváltása helyett családot alapít Mária Magdolnával. A regényből készült Scorsese-film tiltakozási hullámot váltott ki. A Kazantzakis-ötletet részben továbbgondoló – azt mintegy valóságként találó – Dan Brown-mű szintén pánikot keltett, majd paradigma lett a regénypiacon.¹⁴

A *Da Vinci-kód* másik sarkpontja Michael Baigent, Richard Leigh és Henry Lincoln *Az abbé titka: Szent Grál, szent vér* című könyve, „amely azt állítja, hogy Jézus zsidó herceg volt, akinek fia született Mária Magdalénától, és ez a fiú királyi dinasztiát alapított, a Merovingokét; és hogy egy Prieuré de Sion nevű titkos társaság 1099-es alapítása óta támogatja a Merovingok érdekeit”.¹⁵

Dan Brown és társai ezzel kapcsolatban egy 1975-ben Párizsban felfedezett dokumentumra hivatkoznak, az úgynevezett *Dossiers Secrets d'Henri Lobineau* című anyagra. Guy Alexis Lobineau 17. századi történész volt, tehát első közelítésben ezek a szövegek Lobineau-t hamisítják. (Ám nem erről van szó.) Az iratokban szóba kerül a Sion-rend, melynek tagjai pl. Newton, Botticelli, Victor Hugo és persze Da Vinci; az utolsó nagymester: Pierre Plantard, aki ezek szerint a Merovingok leszármazottja lenne. De ki is volt ő valójában?

11 Olivier DELCROIX, *Használati utasítás összeesküvésekhez* = Uő. szerk., *Összeesküvések könyve. Paranoid történelem*, ford. Sóvágó Katalin, Metropolis Media, Budapest, 2010, 7.

12 Uo., 6.

13 Vö. Friedrich KITTLER, *Optikai médiumok*, ford. Kelemen Pál, Magyar Műhely Kiadó – Ráció Kiadó, Budapest, 2005, 25–26.

14 Hesemann a témát is érintő alapvető könyvében 10 olyan művet említ, amely a Dan Brown-féle horizontba illeszkedik. (A felsorolásuktól itt eltekintենék.) HESEMAN, *I. m.*, 46.

15 PIPES, *I. m.*, 58.

16 A *Dossiers Secrets*-ről és Saunière-ről:
NEWMAN, I. m.,
120–122., 233–237.

17 HESEMANN, I. m.,
55.

18 Részletesebben:
Uo., 56.

Plantard a tételezett zsidó-szabdkömvés összeesküvés ellen lépett fel, 1956. május 7-én Svájcban bejelentette a Sion-rend meg-
alapítását (jótékonysági egyesületként), amit októberben fel kellett
osztatni (mert Plantard-t elítélték egy kiskorú elcsábítása miatt), majd
szabadulása után ismét az összeesküvés-elméletekhez fordult.
Ekkorra Bérenger Saunière abbé kincse Rennes-le-Château-ban
mítosszá vált (a Merovingok kincsével azonosították), Plantard ötlete
alapján megszületett a *Rennes aranya* című regény (Gérard de Sède
írta), amelyhez Philippe de Chérissey dokumentumokat készített,
hamisított, melyek „a Sion-rendtől származnak”, majd Plantard és
Chérissey elkészítették a *Dossiers Secrets*-t (hogyan igazolják),
s elhelyezték a párizsi Nemzeti Könyvtárban.¹⁶ Itt talált rá 1975-ben
Henry Lincoln, a BBC riportere, tőle értesült a másik két szerző, s
aztán ötvözték a két mítoszt: Plantard Jézus egyenes ági leszármazottja...
A Sion-rend azonban egyértelműen Plantard kreálása, akinél később több hamisítványt is találtak a házkutatás során.

A *Da Vinci-kód* következő sarkpontja természetesen maga Da Vinci.
Hesemann szerint a regény hemzseg a reneszánsz zsenire vonatkozó
téves állításoktól, és persze „semmi nem utal arra, hogy [Leonardo]
valamilyen titkos társaság tagja lett volna”.¹⁷ Igen beszédes például,
hogy a műben agyonelemzett *Utolsó vacsora* című festmény nem az
oltáriszentség alapítását ábrázolja, hanem Júdás árulásának fölfedését.¹⁸

Murál, részlet, 2009. Budapest, Városliget

Ahogy a Szent Grál legendája is olyan túlértelmezés tárgya lesz, amely megmosolyogtató állításokhoz vezet. Hesemann szavaival élve ismét: a „Gral” szó sem nem rejtvény, sem nem kód.¹⁹

Hosszasan folytathatnánk a csúsztatások elemzését, de talán néhány példából is látszik, hogy Dan Brown történelemhamisító eljárása miért kifogásolható. (Ugyanakkor vaskos könyvek szükségesek ahhoz, hogy a dolgokat a helyükre rakjuk.²⁰) Mivel Brown eredetiként állítja be a hamisítványokat, és reflektálatlanul kiterjeszti a túlinterpertált alkotások jelentéseit, megnyitja a mű világát a valóság felé, de nem reflektál a fikcióképződésre; a szereplők újabb és újabb titkos dokumentumokra bukkanak, melyek alátámasztják hipotézisüket. Tehát a mű egyszerűen felcseréli a realitást a fikcióval, a hamisítványt a cáfolat fölé helyezi, azaz nem leplezi le a hamisítást, hanem az összeesküvés-elméletek felől megtámogatja. Ehhez kapóra jönnek a témával kapcsolatos tévhitek. Nézzünk egy másik példát arra, hogyan lehet hasznosítani az összeesküvés-elméleteket.

A prágai temető és Simonini

Umberto Eco zseniális regényei évtizedek óta szuggerálják, hogy analógia révén a kultúra összes alakzata közelíthető egymáshoz. Az Eco-művek szereplői ugyanis nem tesznek különbséget aközött, amit látnak, és amit olvasnak, ezért létrejön egy sima és egységes felület, amelyen a tekintet és a nyelv a végtelenségig keresztezi egymást. A szavak és a dolgok egybefüggő mezején az egyik nyelv a másikra vonatkozik, ezért létre kell hozni a kommentár másodlagos diskurzusát. Eco regényeiben a középkori episztémé egy-egy sajátossága a dolgok értelmezésének kitüntetett interpretációs alakzata (analógia, szimpátia, szignatúra stb.). A művek poétikája a középkori episztémé újraértett világaként inszcenírozódik. Vagyis Eco egymásba írja a középkori és a posztmodern episztémé paradigmáit. *A prágai temető* című legújabb regényében a szimuláció eljárásával egészül ki az említett repertoár.

Számunkra azonban fontosabb, hogy *A prágai temető* cselekményének centrumában egy olyan hamisítási ügy áll, mely az összeesküvés-elméletek kontextusában helyezkedik el. Még fontosabb azonban, hogy a *Jegyzőkönyv* keletkezésének története, annak szinte minden mozzanata visszakereshető történelmi tényen alapul (a hamisító fiktív, hasadt személyén kívül), ugyanakkor a hamisítvány kialakulásának mechanizmusa az összeesküvés-elméletekre fogékony elme hitrendszerével találkozik Eco regényében. (A főhős, Simonini családi öröksége szerint „ahány ház, annyi összeesküvés”.²¹) Ennek eredményeképpen jön létre a *Cion bölcseinek jegyzőkönyve*, az a hamisítvány, amely hamis mítoszt teremt és a történelem látszatketősségéhez vezet (ezért Hitler kedvenc olvasmánya volt). A regény legnagyobb erénye, hogy a keletkezési mechanizmus feltérképezése alapján *áttekinthetővé teszi a fóbák közti átjárhatóság mintázatát*, s ily módon nem csak a hamisítás ideológiáját leplezi le (a skizokultú-

19 Uo., 136.

20 Az eddig hivatkozottak mellett álljon itt még egy, mely szintén jól használható témánkhöz: Simon Cox, *Dan Brown kézikönyv. A regények mögött rejlő igazság*, ford. Somogyi Gyula, TKK, Debrecen, é. n.

21 Umberto Eco, *A prágai temető*, ford. Barna Imre, Európa Könyvkiadó, Budapest, 2012, 105.

22 Uo., 115.

23 Uo., 258.

ra felől), de az összeesküvés-elméletekét is. Kevés irodalmi szövegről mondható el, hogy úgy teszi témájává a hazugságot, hogy ahhoz számos perspektíván keresztül férhetünk hozzá. (Nem kell hinnünk benne, hogy működjön...) Itt tehát pontosan az ellenkezője történik annak, mint *A Da Vinci-kódban*.

A hamisítást persze akkor lehet hatékonyan leleplezni, ha aprólékosan fel is építjük (feltárjuk) azt. Eco regényének további érdeme, hogy rendkívül precízen konstruálja meg a hamisítás ideológiáját. Csak egyetlen példa a műből: a közjegyző egy ponton azt fejtegeti, hogy hamisítás és hamisítás között milyen különbségek vannak:

[É]n sosem hamisítványt készítek, hanem olyan dokumentumokból állítok elő új példányt, amelyek elvesztek, vagy amelyek valami banális hiba folytán el sem készültek, pedig el lehetett, sőt kellett volna készülniük. Hamisítvány az lenne, ha fabrikálnék egy keresztlevelet, és abból az sülné ki, hogy te, már megbocsásd a példát, egy kukutyini lotyónak vagy a fia.²²

A párbeszédből aztán kiderül, hogy jótékony hamisítás is létezik. Mindez azonban nem feltétlenül zavarja össze az olvasót, a nézőpontok ugyanis oly módon keverednek, hogy a megtévesztés logikája, ha sokszorozódik is, átlátható marad. (Vagyis a hamisításnak folyamatosan a tudatában vagyunk, ahogyan az „egyetemes hiszékenység” alakzata is végigvonul a regény szövetében.) Ez a poétikai stratégia nem hagy kétséget afelől, hogy Eco műve nem pusztán irodalomként, de szkeptoidként is olvasható.

Summa

Eco hamis-paradigmája pontos és ironikus-kritikus kép a történelmi hamisításról. Brown hamis paradigmája a történelem látszatjellegét és a tények túlintertálhatóságát ünnepli. (Ebből a szempontból *A Da Vinci-kód*hoz képest egy jól megírt science fiction regény realista prózának minősül.) A két regény közti különbség rendkívül fontos. *A Da Vinci-kód* nagyon hatékony faktoidterjesztő rendszer (ezért nem intézhetjük el annyival, hogy „ez csak irodalom”), míg *A prágai temető* kiváló mémszűrő. Az összeesküvés-elméletek – többek között éppen – a hamisítványokra való hivatkozásokkal egyengetik az utat a faktoidok előtt, és fordítva. Ha az olvasók megfertőződnek, készek elhinni mindent, ami valójában hamis. Az olvasmányélmény reprodukciója, reflektálatlansága erre még rátesz, megerősíti. Amennyiben a kétféle, Eco és Brown nevével jelzett előfeltevésrendszer összemosódik, a faktoidok inváziójának újabb korszaka elé nézünk. Mivel ennek a stratégiának igen jó a marketingje, érdemes megfontolnunk Eco hősének szavait: „Egy leleplezés legyen mindig különleges, felkavaró és regényes. Hihető és felháborító csakis így lesz.”²³